

Ebeveynlere yönelik bağlanma temelli müdahale ve destek programlarının gözden geçirilmesi

A review of attachment-based intervention and support programs for parents

Benanur Kaya¹, Demet Vural Yüzbaşı²¹Psikolog, İzmir, Türkiye.²İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

ÖZET

Bebeklik ve erken çocukluk dönemlerinde, bakım verenle olan iletişimin niteliğinin ve kalitesinin psikolojik gelişim açısından kritik bir faktör olduğunu gösteren birçok çalışma bulunmaktadır. Bebek ile bakım veren kişi arasında kurulan güçlü duygusal bağ ise bağlanma olarak tanımlanmaktadır. Bu gözden geçirme çalışmasının temel amacı, Bowlby'nin bağlanma kuramını temel alan ve ebeveynlere yönelik geliştirilen müdahale/destek programlarının incelenmesidir. Bu doğrultuda öncelikle programların içeriğine ilişkin bilgiler sunulmuş, ardından programların bebeklik ve erken çocukluk dönemindeki etkilerine yönelik çalışmalar gözden geçirilmiştir. Bu çalışma kapsamında Etkili ve Keyifli Ebeveynliğe Doğru Adımlar Programı, Çocuk Ebeveyn Psikoterapisi, Bağlanma ve Biyodavranışsal Denge Programı, Leiden Üniversitesi tarafından geliştirilmiş Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programı ve Güvenli Çember Ebeveynlik Destek Programı ele alınmıştır. Bu müdahalelerin amaçları, içerikleri ve bu doğrultuda yapılan farklı araştırmaların bulguları temel alınarak programların çocuk ve anne-çocuk etkileşimi üzerindeki gelişimsel etkileri tartışılmıştır. Bu programların, bakım veren kişiye destek sağlama, ebeveyn duyarlılığını artırma, bakım veren kişinin bağlanma geçmişini değiştirme, çocukta güvenli bağlanmayı oluşturma ve çocuk üzerindeki gelişimsel etkileri iyileştirme gibi çeşitli ortak amaçlarının olduğu ve duyarlı ebeveyn davranışları üzerinde olumlu sonuçlar gösterdiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: bağlanma; bebeklik; erken çocukluk; müdahale programları

ABSTRACT

Numerous research findings underscore the critical role of communication quality and caregiver interaction during infancy and early childhood in shaping psychological development. The strong emotional bond established between the caregiver and the infant is defined as attachment. The main purpose of this review study is to assess the intervention/support programs developed for parents grounded in Bowlby's attachment theory. In this direction, firstly, the study presents an overview of program content, followed by a review of studies examining their effects during infancy and early childhood. Within the scope of this study Steps Towards Effective and Enjoyable Parenting Program, Child-Parent Psychotherapy, The Attachment and Biobehavioral Catch-up Program, Video-Feedback Intervention to Promote Positive Parenting Program and Circle of Security Parenting Program were discussed. Based on the aims and contents of these programs and the findings of different studies conducted in this direction, the programs were discussed within the framework of mother-child interaction and their developmental effects on the child. It has been observed that these programs share various common objectives, such as providing support to caregivers, enhancing parental sensitivity, modifying the attachment history of the caregiver, fostering secure attachment in the child, and improving developmental outcomes for the child. They have also shown positive results in promoting responsive parenting behaviors.

Keywords: attachment; infancy; early childhood; intervention programs

Giriş

Bağlanma, bebeğin duygusal anlamda kendini güvende hissetmesini sağlayan ve bakım veren kişiyle kurulan bağ olarak kavramsallaştırılmaktadır (Bowlby, 2012). Bağlanma ilişkisi çeşitli etkenlerle değişmektedir. Bebeğin erken doğumu, gelişimin yavaş seyretmesi ve bakım verenden erken ayrılması bu etkenlerden bazılarıdır. Bu durumların bağlanmaya olan etkileri bakım verenin özelliklerine göre değişim göstermektedir (Atik, 2013). Bakım veren kişinin psikolojik sağlığı, stresli olup olmaması, duygusal erişilebilirliği, ebeveynlik stili ve sosyoekonomik düzeyi gibi faktörler bebeğin bağlanma stilini belirlemede rol oynamaktadır. Bebek ve bakım veren arasındaki bu kritik ilişkinin iyileştirilmesi için bağlanma temelli destek ve müdahale programları geliştirilmiştir (Berlin vd., 2008). Programlar ebeveynlerin ve çocukların psikolojik gelişimlerini desteklemeyi, anne-çocuk bağını güçlendirilmeyi ve çeşitli davranış sorunlarını değiştirmeyi hedeflemektedir. Bakım verenin, çocuğa güvenli bir alan sunması ve çocuğun ihtiyaçlarına doğru zamanda yanıt verilebilmesi, çocuğun gelişimini artıracak olanakları sağlamaktır (Çorapçı & Arıkan, 2017).

Bu derlemede esas olarak bağlanma-temelli destek ve müdahale programlarının önemine ve etkisine değinilmektedir. Bağlanma ilişkilerinin, bireylerin sosyal ve duygusal gelişiminde kritik bir rol oynadığı bilimsel literatürde uzun süredir araştırılmakta ve vurgulanmaktadır. Bu teorik bilginin, bireylerin yaşamına olan katkısını gösteren bağlanma temelli müdahale programlarının etkilerini ortaya koymak bu bağlamda önem kazanmaktadır. Ayrıca müdahalelerin çocukların sosyal ve duygusal gelişimi üzerinde etkilerinin nasıl olduğu ve bu etkinin farklı örneklerle genellenebilirliği tartışılmaktadır. Programların etkilerinin farklı kültürel, sosyoekonomik ve demografik gruplara uygunluğunun anlaşılması, bu programların kapsayıcılığını ve yaygın etkisini artırmak için gerekli bir faktör olarak görülmektedir. Bu derlemenin bir diğer amacı ise bu programları uygulayanlara, bağlanma temelli müdahale programı geliştirilecek olan araştırmacılara ve bu konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen ebeveynlere faydalı bir literatür taraması sunmaktır. Araştırmacılara ve uygulayıcılara yeni araştırma soruları ve odak noktaları oluşturacağı, bağlanma temelli programların etkinliği ile ilgili gelecekteki çalışmalar için yol gösterici olacağı ve programların kültürel duyarlılığı konusunda fikir sunacağı düşünülmektedir. Ebeveynlere ise çocuklarının sosyal ve duygusal gelişimini desteklemek için hangi tür müdahale programlarının

etkili olduğu konusunda bilgi vereceği ve çocuklarıyla daha güçlü bir bağ kurmalarına yardımcı olacak noktalara yönelik farkındalık sağlayacağı öngörülmektedir. Önceki araştırmalardan farklı olarak bu çalışmada, yalnızca tek bir bağlam veya müdahale programı değil, farklı örneklem gruplarında uygulanmış çeşitli programların etkinlikleri karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmaktadır.

Bağlanma kuramı

Bağlanma teorisi 1970'li yıllarda John Bowlby'nin çalışmaları ve araştırmaları sonucu oluşturulmuştur. Bağlanma teorisinin temelini, bebeklerin kendilerine bakım sağlayacak, koruyacak ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir annenin, babanın veya temel bakım veren kişinin onun için orada hazır bulunması oluşturmaktadır (Bowlby, 2012).

Bebekler fiziksel olarak diğerlerine bağımlı olduğu için doğumdan itibaren kendisine bakım sağlayan kişiye karşı bir yakınlık ve bağ kurmaya başlamaktadır. Bebek sosyal ihtiyaçlarını genellikle onunla ilgilenen kişiyle, çoğunlukla annesiyle karşılamaktadır. Bakım veren, bu süreçte çocuğun bağlanma ihtiyacını karşılayan bir figür olarak öne çıkmaktadır. Bu ilişki aracılığıyla bebek bakım veren kişi ile güvenli veya güvensiz bir bağlanma oluşturmaktadır. Bowlby'ye göre, bakım veren ile bebek arasında kurulan güvenli bir bağlanma ilişkisi, çocuğun psikolojik olarak sağlıklı bir şekilde gelişmesini desteklemektedir (Tüzün & Sayar, 2006).

Bowlby'e (1982) göre bebekler temel bakım veren kişiden belli bir süre ayrıldıkları zaman, davranışsal ve duygusal tepkiler oluştururlar. Bu tepkiler karşı koyma (ağlama, temel bakım veren kişiyi arama ve etrafındaki diğer insanların yapıcı müdahalelerine karşı koyma gibi), çaresiz hissetme, pasif kalma ve kopma (bakım veren geri geldiğinde o yokmuş gibi hareket etme ve ondan uzak durma davranışları) şeklinde olmaktadır (Akt. Atak & Taştan, 2012). Bebeklik döneminde bağlanmanın oluşumunda evreler bulunmaktadır. Bağlanma davranışı dört evrede oluşmaktadır. İlk evrede bebek çevresine karşı sadece göz hareketlerini takip etme, anne sütü isteme, bakım verene doğru hareket etme ve gülümseme gibi davranışları sergilemektedir. İkinci evrede bebek diğerlerine kıyasla daha çok temel bakım veren kişiye yönelmektedir. Üçüncü evrede bebek etrafında olup biteni keşfetme aşamasındadır. Bu keşif sürerken bakım veren kişi güvenlik üssü olarak temel alınmaktadır ve her keşif bakım verene dönerek gerçekleşmektedir (Bowlby, 2012). Bebek yaklaşma, takip etme ve tırmanma gibi davranışları buna dayanarak gerçekleştirmektedir. İhtiyaçları karşılanıyorsa kendini güvenli bir ortamda hissetmektedir ve çevreyi araştırmacı davranışlarda bulunabilmektedir (Soysal vd., 2005). Sonuncu evrede ise bakım verenin davranışlarını tahmin ederek kendini düzenlemektedir. Bebek dünyaya geldiği andan itibaren bakım vereniyle ilişkisine göre bağlanma tecrübesini yaşamaktadır. Sağlıklı bir bağlanma için bu ilişkinin karşılıklı, verimli ve doyurucu olması gerekmektedir (Bowlby, 2012).

Bowlby'nin bağlanma ile ilgili görüşleri temelinde Ainsworth (1979) 'Yabancı Durum/ Ortam Deneyi' olarak adlandırılan çalışma sonucunda güvenli, kaçınan ve kaygılı olarak üç farklı bağlanma stili bildirmiştir. Güvenli bağlanan bebeklerin, yabancı bir ortamda anneleri yanındayken anneyi güvenli bir liman olarak görüp ortamı keşfetmeye geçebildikleri görülmüştür. Kaçınan bağlanan bebeklerin, annelerinin reddedici, müdahaleci oldukları ve bebeklerin annelerinin güvenli bir liman olarak algılayamadıkları saptanmıştır (Ainsworth, 1979). Kaygılı bağlanan bebeklerin ise annelerinin tutarsız, çelişkili oldukları ve bebeklerin annelerine ihtiyaç duyduklarında yardım edeceklerinden emin olmadıkları bulunmuştur (Shaver & Hazan, 1987). Erken dönemde bakım verenle kurulan bu tarz ilişkiler ve bu dönemde bebeklerin yakınlık arayışı, duygusal tepkilerinin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Yakınlık arayışına cevap verilmesi, fiziksel ihtiyaçlarının giderilmesi ve olumlu süren ilişkiler sonucunda bebek çevreyi güvenli hissetmektedir. Edindiği güvende olma duygusu, bebeğin kendisi ve diğerleriyle ilgili olumlu zihinsel temsiller ve modeller geliştirmesine zemin olmaktadır (Şencan, 2015). Bu temsiller ve modeller Bowlby'e (1973) göre içsel çalışan modeller olarak adlandırılmaktadır. İçsel çalışan modeller, temel bakım verene dair beklentileri kapsamaktadır. Bebeklerin, bağlanma figürü ile tekrarlayan etkileşimlerinin sonucu oluşturdukları bu model türü, erken yıllardaki bağlanma güvenliğinin kalitesini belirler. Bebekler bakım verenin, ihtiyaç duyduğunda zamanında yanıt veren olarak zihinsel temsillerini oluşturduklarında, güvenli bağlanma geliştirme olasılıkları daha yüksektir; bakım veren tutarsız veya reddedici olduğunda güvensiz bağlanma geliştirme olasılıkları daha yüksektir (Akt. Bretherton & Munholland, 2008).

Bebek, bakım verenin tepkisine göre şekillendirdiği içsel çalışan modelleri aracılığıyla, ihtiyaç duyduğunda gerekli desteği ve olumlu yanıtları alırsa bakım vereni güvenilir, ulaşılabilir ve destekleyici olarak algılamaktadır. Ancak bakım veren, bebeğin ihtiyaçlarına duyarsız kalır veya çelişkili tepkiler verirse, bebek bakım vereni reddedici olarak görmekte ve kendisini sevmeye ya da değer görmeye layık olmayan biri olarak hissedebilmektedir. Bağlanma kuramına göre, erken çocukluk döneminde oluşan bu bağlanma biçimleri, içsel çalışan modelleri aracılığıyla ilerleyen yaşam evrelerine fazla değişiklik göstermeden aktarılmaktadır. İçsel çalışan modeller, çocukluktan ergenliğe kadar sürekli olarak pekiştirilmektedir. Ergenlik döneminin sonunda bu modeller daha kalıcı hale gelmekte ve değişime karşı daha dirençli olmaktadır. Yani yetişkinlik döneminde bağlanma davranışı, kişilerin bebeklikte oluşturduğu, ergenlikte geliştirdiği içsel işleviş modellerine göre oluşmaktadır.

Bağlanma ile ilgili yapılan bu ilk çalışmalar, yetişkinlerdeki bağlanma türlerinin anlaşılmasında diğer araştırmacılara önemli bir rehber olmuştur. Bu araştırmacılar arasında yer alan Bartholomew ve Horowitz (1991), üç farklı bağlanma stilini genişleterek "Dörtlü Bağlanma Modeli"ni ortaya koymuştur. Bu modelde, kişinin kendisi ve başkalarıyla ilgili zihinsel temsilleri olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirildiğinde güvenli, saplantılı, korkulu ve kayıtsız olmak üzere dört bağlanma tarzı tanımlanmıştır (Akt. Şahin, 2009). Ergenler ve yetişkinler oluşturdukları bu bağlanma stillerini ve içsel çalışan modellerini, kurdukları yakın ilişkilerdeki etkileşimlerinde kullanmaya devam etmektedir (Morsünbül & Çok, 2011). Bireylerin yaşamları boyunca yaşadıkları ilişkilerinin benzer olmalarının temelindeki önemli nedenlerden birinin bağlanma süreçleri olduğu düşünülmektedir. Bowlby (1979)'e göre kişiler, birincil bakım vereniyle kurduğu ilişkileri genellemektedir. Buna göre bakım verenle kurulan ilişkinin kalitesi, bireylerin bağlanma stiline nasıl olacağını belirlemektedir. Psikolojik ihtiyaçlarını nasıl sağlayacağına yönelik duygusal ve bilişsel süreçleri ve bilgileri bu bağlanmayla öğrenmektedir (Eşici, 2014). Bağlanma ilişkisi çeşitli etkenlerle değişmektedir. Bebeğin erken doğumu, yavaş gelişimi ve bakım verenden erken ayrılması gibi durumlar bu etkenlerden bazılarıdır. Bu durumların bağlanmaya olan etkileri bakım verenin özelliklerine göre değişim göstermektedir (Atik, 2013). Aşağıda bakım verenin farklı özelliklerine göre değişim gösteren bağlanma için önemli faktörler açıklanmıştır.

Bağlanma için önemli faktörler

Bakım veren kişinin, bebeğin ihtiyaçlarına ve sinyallerine yanıt vermesi, bebeğin güvenli bir bağlanma ilişkisi geliştirmesine yol açar. Ancak, kişisel ve çevresel kimi faktörler bakım verenin uygun tepki vermesini zorlaştırabilir ve bebeğin gelişmekte olan bağlanma ilişkisini etkileyebilir. Bu faktörler ebeveyn duyarlılığı, ebeveynin duygusal erişilebilirliği, ebeveynin psikolojik sağlığı, ebeveyn stresi, ebeveynlik stilleri ve sosyoekonomik düzey başlıkları adı altında ele alınmıştır.

Ebeveyn duyarlılığı: Ainsworth (1979) duyarlılığı, bakım veren kişinin çocuğun verdiği sinyalleri algılayabilmesi ve bu duruma yönelik zamanında tepki verebilmesi olarak tanımlanmaktadır. Yani ebeveyn duyarlılığı, bakım veren kişinin çocuğun ihtiyaçlarını fark edebilmesini, çocuk ihtiyaç duyduğunda orada olabilmesini ve duruma yönelik gerekli tepkilerini verebilmesini içermektedir (Bringen vd., 2000). Duyarlılık bakım verenin fiziksel ve psikolojik olarak erişilebilir olup olmamasıyla ilişkilidir (Ainsworth, 1979). Bu durum, güvenli bağlanmanın önemli belirleyici faktörlerindedir. Yapılan çalışmalarda ebeveyn duyarlılığı ve güvenli bağlanma ilişkisinin pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır (Posada vd., 2004).

Ebeveynin duygusal erişilebilirliği: Duygusal erişilebilirlik kavramı, ebeveynin çocuğa karşı duyarlı davranışlarını ve psikolojik desteğini içermektedir. Duygusal olarak erişilebilir bir ebeveyn, çocuğunun oyun esnasındaki keşiflerine alan açmakta ve bu oyun sırasında bağımsız olmasına olanak sağlamaktadır (Taşel-Günal & Arıkan, 2023).

Ebeveynin psikolojik sağlığı: Bireyin günlük yaşamın zorlukları ve stres oluşturan olaylarla baş edebilmesi, kendisi ve çevresi ile uyumlu bir biçimde yaşayabilmesi kısaca bireyin iyi oluş hali psikolojik sağlık olarak tanımlanabilmektedir (Manwell vd., 2015). Ebeveynin psikolojik sağlık ile ilgili sorunları, çocukla kurulan iletişimi olumsuz yönde etkilemekte ve ebeveyn duyarlılığı ile bağlantılı olarak çocukta güvenli bağlanma gelişimini negatif yönde etkilemektedir (Campbell vd., 2004). Özellikle depresyon ve kaygı sorunları yaşayan anneler özelinde bağlanma ilişkisini inceleyen çalışmalar, bu durumun kişilerin günlük işlerle baş etmesinde ve çocuklarına duyarlı şekilde bakım verme noktasında zorlandıklarını göstermektedir (Lyons-Ruth vd. 2002).

Ebeveyn Stresi: Ebeveynlerin çocuklarıyla etkileşimdeki problemler, çatışmalar ve bunları çözme noktasında yaşadıkları olumsuz duygular, ebeveyn stresi olarak belirtilmektedir (Leigh & Milgrom, 2008). Yapılan çalışmalar, ebeveyn stresinin, bağlanma üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu ve çocuklarda duygusal ve davranışsal sorunlara yol açabildiğini göstermektedir (De Cock vd., 2017).

Ebeveynlik stilleri: Baumrind (1980) demokratik, otoriter ve izin verici olmak üzere üç temel anne babalık stili belirlemiştir, Steinberg vd. (1992) ise izin verici ebeveynlik stilini izin verici-şımartan ve ihmalkâr tarz olmak üzere ikiye ayırmıştır. Demokratik anne babalık stilinde, işbirliğine dayalı açık bir iletişim vardır ve çocuğa güvenli bir ortam sunulmaktadır. Yapılan araştırmalarda demokratik anne babalık stilinin, çocuğun ihtiyaçlarına karşı duyarlı olduğu ve çocuğun bağlanma stilini güvenli yönde desteklediği saptanmıştır. Otoriter tarzda, çocuğa karşı sert bir disiplin bulunmaktadır. Duygusal olarak desteğin daha az olduğu bu ebeveynlik stiliyle yetişen çocukların ayrılık kaygısını daha fazla yaşadıkları ve ebeveynleriyle güvensiz bir bağlanma yaşadıkları tespit edilmiştir. İzin verici-şımartan yetiştirme stilinde ise kabul ve duyarlılık yüksek fakat disiplinin düşük olduğu görülmektedir. Bir diğer ebeveynlik stili olan ihmalkâr tarzda ise kabul, duyarlılık ve kontrolün olmadığı ayrıca ilgi ve disiplinin düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Bu ebeveynlerin çocuklarının güvensiz bir bağlanma stiliyle sahip oldukları görülmüştür (Steinberg vd. 1992).

Sosyoekonomik düzey (SED): Yapılan çalışmalarda, sosyoekonomik düzeyin, ebeveyn-çocuk ilişkisini etkilediği belirtilmektedir. Özellikle, düşük sosyoekonomik düzeyin olumsuz ebeveyn davranışlarına yol açabileceği ve dolaylı şekilde çocuğun bağlanma stillerini de etkileyebileceği gösterilmiştir (Diener vd., 2003). Ebeveynlerin ekonomik anlamda zorluk yaşaması kaygı ve stresi de beraberinde getirmektedir. Özellikle düşük sosyoekonomik düzeydeki ebeveynler daha fazla psikolojik sağlık sorunları yaşayabilmektedir. Bu durum ebeveyn çocuk ilişkisini zedeleyebilmekte ve anne duyarlılığını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Newland vd., 2013).

Batı merkezli bir bağlanma modelinin evrensel bir standart olarak kullanılması, diğer kültürlerdeki bağlanma dinamiklerini tam anlamıyla açıklamakta yetersiz kalabilmektedir. Yakın zamanda yapılan bir meta-analiz çalışmasında, dört bağlanma sınıflandırmasının küresel dağılımına ilişkin coğrafi farklılıklar değerlendirilmiş ve Amerika ile Asya ve Orta Doğu bölgeleri arasında bağlanma türleri dağılımında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Bu çalışma, farklı kültürel bağlamlarda ebeveynlik tarzlarının ve bağlanma davranışlarının değişiklik gösterebildiğini de ortaya koymaktadır (Madigan vd., 2023). Bu durum, güvenli bağlanma ilişkisi tanımına uymasa da kültürel bağlamda olumlu olarak ele alınan özellikler olabileceği anlamına gelmektedir.

Yukarıda aktarılan faktörlerin, çocuğun güvenli bağlanmasını ve çocuğun ebeveynle ilişkisini ne yönde etkilediği ve bir kısmının güvensiz bağlanma açısından risk faktörü olabileceği görülmektedir. Bu olası risk faktörlerinin etkisini azaltmak ve güvenli bağlanmayı oluşturan etkenleri geliştirmek amacıyla çeşitli müdahale ve destek programları geliştirilmiştir. İzleyen kısımda bu müdahale programlarına ilişkin örnekler sunulmaktadır.

Bağlanma temelli müdahale/ destek programları

Bağlanma temelli müdahale ve destek programları, Bowlby'nin bağlanma kuramını esas alarak oluşturulmuştur. Bu programlar, bebek ve bakım veren arasındaki bağın artırılmasını ve olumlu yönde geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bağlanma faktörünün yeni doğan üzerindeki etkileri, özellikle birincil bakım veren kişi ile ilişkisi, bebeğin gelişimi için kritik bir önem arz etmektedir. Bowlby , bağlanmanın çocuk gelişimi üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen 'Bağlanma' adlı kitabında teorisini detaylandırmış, Ainsworth ise 'Yabancı Durum' deneyi ile bağlanmanın, çocukların duygusal gelişimi üzerindeki etkilerini anlamamıza önemli katkılar sağlamıştır (Arıkan, 2017). Bu çalışmalar, çocukların duygusal bağlanmalarının, sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimlerini nasıl etkileyebileceğini anlamak için bir temel sağlamış ve sonraki çalışmalara öncü olmuştur.

Çocuğun yaşamının ilk yıllarında aldığı ebeveynlik kalitesinin, ebeveyn-çocuk bağlanma ilişkisi (De Wolff & Ijzendoorn, 1997) ve çocuğun sosyal, duygusal ve psikolojik sonuçları (Moore vd., 2017) üzerinde önemli bir etkisi olabileceğini gösteren güçlü araştırmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda, çeşitli bağlanma temelli ebeveyn destek ve müdahale programları, ebeveynlik kalitesini artırmayı ve erken yaşlarda çocukta güvenli bağlanmayı oluşturmaya amaçlanmaktadır (Steele & Steele, 2018; Tereno vd., 2019). Söz konusu programlardan öne çıkanlar ise Etkili ve Keyifli Ebeveynliğe Doğru Adımlar Programı, Çocuk Ebeveyn Psikoterapisi, Bağlanma ve Biyodavranışsal Denge Programı, Leiden Üniversitesi Tarafından Geliştirilmiş Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu

Ebeveynlik Müdahale Programı ve Güvenli Çember Ebeveynlik Programıdır. Aşağıda yer alan kısımda bu programların amaçları, içerikleri ve etkililikleri gözden geçirilmiştir.

Etkili ve keyifli ebeveynliğe doğru adımlar (The steps toward effective and enjoyable parenting)

Erickson vd. (1992), özellikle yoksulluk ve olumsuz yaşam koşulları gibi faktörlere bağlı olarak doğru ebeveynlik konularında sorun yaşama riski olabilecek ve ilk kez anne olacak bireyler için 'Etkili ve Keyifli Ebeveynliğe Doğru Adımlar' programını oluşturmuşlardır. Bu program, ilk bağlanma temelli erken müdahale programlarından biridir. Gebeliğin ikinci trimesterinden başlayarak çocuğun doğumuna kadar devam eden programda, ebeveyn duyarlılığının artırılması ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Programda, doğum zamanı yaklaşık olarak aynı haftalara denk gelen sekiz anne ile birlikte grup oturumları uygulanmaktadır. İki haftada bir gerçekleştirilen ve toplamda bir saat süren bu oturumlar, çocuk bir yaşına gelene kadar devam etmektedir. Annelere psikoeğitim ve destek sunan bu müdahale programında annelerin kendi erken çocukluk deneyimlerine karşı iç görü geliştirmelerine ve bu durumun şu anki anne-çocuk ilişkilerine olan etkilerini anlamalarına da yardımcı olunmaktadır (Korfmacher vd., 1997).

Heinicke vd. (1999), yaptıkları çalışmada, anne ve bebek etkileşiminde ve bebeğin güvenli bağlanmasında olumlu değişiklikler gözlemlenmiştir. Suess vd. (2016) yaptıkları çalışmada sosyoekonomik seviyesi düşük olan 78 anne-çocukla programı uygulamışlardır. Bulgular, çocukların güvensiz bağlanma davranışlarının azaldığını göstermiştir. Suess vd. (2018) yaptıkları çalışmada ise, programın, annelerin depresif semptomlarını azaltmada ve bebeklerin güvenli bağlanma oluşturmada etkili olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, annelerin çocuklara yönelik gelişimsel bilgilerinin ve ebeveyn duyarlılıklarının arttığı saptanmıştır. Özetle, bu program, dezavantajlı gruplardaki annelerin, çocuk doğmadan önce bilinçlenmesini sağlayarak, çocukla olan ilişkilerini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu hedefle paralel olarak yapılan farklı çalışmalarda programın çocukta güvenli bağlanma geliştirmesinde etkili olduğu ortaya konmasına karşın programın 1992 yılında oluşturulmuş olması, günümüz ebeveynliğine dair değişen farklı ihtiyaçlarına karşılık vermemesi açısından etkililiğine dair bir dezavantaj oluşturabileceği düşünülmektedir.

Çocuk ebeveyn psikoterapisi (Child parent psychotherapy)

Çocuk Ebeveyn Psikoterapisi, Lieberman ve Van Horn (2005) tarafından geliştirilmiş 12 ay süren ve yapılandırılmış kılavuzu olan bir müdahale programıdır. Program 1-5 yaş arasında değişen çocuklar ve annelerine uygulanmaktadır. Programın amacı, annenin geçmişinden kaynaklanan olumsuz anılarını, duygularını fark etmesini sağlamak ve böylelikle kendi çocuğuyla ilişkisini gözden geçirip değiştirmesine destek olmaktır (Lieberman, 2005). Özellikle, çocuk ve anne ilişkisi desteklendiğinde, annenin çocuğun duygusal ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yanıt verme becerisinin kendiliğinden oluşacağı ve böylelikle çocukta güvenli bir bağlanma olacağı düşünülmektedir (Lieberman vd., 2004). İlk değerlendirme seanslarında annelerle bireysel görüşmeler yapılmaktadır. Daha sonra haftada bir olmak üzere anne ve çocuk ortak oturumlara alınmakta ve gerekli olduğunda anneye bireysel destek oturumları düzenlenmektedir. Anne-çocuk oturumlarında, duygu düzenleme, işlevsel olmayan davranışları değiştirme, gelişimsel olarak uygun etkileşimleri ve aktiviteleri teşvik etme konularına odaklanılmaktadır. Ayrıca, anne ve çocuğun ilişkilerinde umut ve güvenin yeniden oluşturmalarına rehberlik edilmektedir.

Lieberman vd. (2005) yaptıkları çalışmada, çocuk-ebeveyn psikoterapisi programının, çocuklar üzerindeki davranış sorunlarını ve travmatik stres semptomlarını hafifletmedeki etkisini incelemişlerdir. Bulgular, çocuklardaki davranış sorunlarında ve travma semptomlarında önemli ölçüde iyileşme olduğunu göstermiştir. Programa katılan annelerde, çocuklarının gelişimsel ihtiyaçlarına olan farkındalıklarının ve duyarlılıklarının arttığı görülmüştür. Ayrıca müdahalenin, annelerdeki travma sonrası stres bozukluğu belirtilerini azaltmada etkililik gösterdiği saptanmıştır. Lieberman vd. (2006), programın etkilerinin ne ölçüde sürdüğünü tespit etmek amacıyla takip çalışması gerçekleştirmişlerdir. İzleme sonuçları, yapılan müdahalenin olumlu sonuçlarının devam ettiğini göstermiştir. Ghosh vd. (2011) ise yaptıkları çalışmada programın travmatik ve stresli yaşam olayı yaşamış çocuklar üzerinde daha güçlü etkilere sahip olduğunu saptamışlardır. Bu bulgularla tutarlı olarak Hagan vd. (2017) yaptıkları çalışmada, çocuk-ebeveyn psikoterapisinin çocuklardaki travma belirtilerini iyileştirdiğini göstermişlerdir. Chu vd. (2020) ise Çocuk-Ebeveyn Psikoterapisi programını, depresyon tanısı alan anneler ve çocuklarıyla gerçekleştirmişlerdir. Programın anne depresyonunu etkilemediği, ancak bağlanma açısından çocuk ve anne etkileşimini iyileştirdiği görülmüştür. Özetle, Çocuk Ebeveyn Psikoterapisi programının farklı örneklerde hem çocuklar hem ebeveynleri hem de ebeveyn-çocuk ilişkisi üzerinde olumlu etkilerinin olduğu yapılan farklı çalışmalarla ortaya konmuştur. Programın sınırlılıkları ele alındığında ise süre bakımından diğerlerine göre uzun olduğu görülmekte ve bu durumun ebeveynlerin programa devamlılığı açısından zorluk oluşturabileceği düşünülmektedir.

Bağlanma ve biyodavranışsal denge programı (The attachment and biobehavioral catch-up parenting program)

Bağlanma ve Biyodavranışsal Denge Programı, Dozier ve Lindheim (2005) tarafından geliştirilmiştir. Programın genel hedefi, ebeveynin duyarlılığını ve olumlu bakış açısını artırmaktır. 0-2 yaş arasındaki çocukların ailelerine yönelik oluşturulan program 10 oturumdan oluşmaktadır. Programın yapılandırılmış el kitabı bulunmaktadır. Her oturumda, anlık terapist koçluğu ile yeni beceriler üzerine pratik yapılmaktadır. Ayrıca oturumlar, anne-çocuk ilişkisi örneklerini içeren videoları içermektedir. Bu örnekler üzerinden iletişimi değerlendirme, olumlu ebeveynlik davranışlarını geliştirme ve aynı zamanda olumsuz davranışlarla başa çıkma konusunda destekleyici öneriler sunulmaktadır (Dozier vd., 2009).

Dozier vd. (2006) yaptıkları çalışmada gerçekleştirilen 10 oturum sonrasında çocukların kortizol değerlerinin yani stres düzeyinin, kontrol grubundaki çocuklardan daha düşük olduğunu bildirmiştir. Dozier vd. (2009) yaptıkları bir diğer çalışmada ise bu programa katılmış çocukların, güvenli bağlanma davranışları sergiledikleri gözlemlenmiştir. Bu bulgularla benzer olarak Bernard vd. (2013) yaptıkları çalışmada, programa katılan çocukların güvenli bağlanma davranışlarını daha çok gösterdikleri, ayrıca bilişsel esneklik becerilerinde daha yüksek puanlar aldıkları gözlemlenmiştir. Bick ve Dozier (2013) yaptıkları çalışmada ise programın anne duyarlılığını arttırdığını göstermişlerdir. Özetle, programın hedeflediği olumlu değişimlerin gerçekleştiği farklı çalışmalarla ortaya koyulmuş ve programın etkililiği birçok kez sınanmıştır. Bu çalışmalarda özellikle çocukların davranışlarında olumlu değişimlerin gözlemlendiği bildirilmiştir. Programın olası dezavantajlarından biri ise geniş bir yaş örneğine hitap etmemesi olarak

ele alınabilmektedir. 0-2 yaş çocuğa sahip ailelere yönelik olması okul öncesi dönemdeki yani bağlanma oluşumunun devam ettiği 0-6 yaş arası çocuğa sahip aileleri kapsamaması ulaşılabilir ebeveyn sayısını kısıtlayabileceğini düşündürmektedir.

Leiden Üniversitesi tarafından geliştirilmiş video-geribildirimine dayalı olumlu ebeveynlik müdahale programı (Video-feedback intervention to promote positive parenting)

Leiden Üniversitesi Tarafından Geliştirilmiş Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programı, Juffer vd. (2005) tarafından oluşturulmuş, ebeveyn duyarlılığını ve hassas disiplini artırmayı amaçlayan bağlanma temelli bir müdahaledir. Öncelikle Juffer vd. (1997) tarafından Hollandalı ailelerdeki duyarlılığı artırmak ve evlat edinilen çocukların bağlanma güvenliğini artırmak amacıyla geliştirilen bu program, sonraki yıllarda Leiden Çocuk ve Aile Çalışmaları Merkezi'nde revize edilerek farklı kültürler için uyarlanmıştır (Tereno vd., 2019). Programda ebeveynlere disiplin gerektiren durumlarda nasıl duyarlı bir şekilde yanıt verileceği konusunda rehberlik edilmektedir (Juffer vd., 2008). Davranış sorunları olan 1-6 yaş arasındaki çocuklar ve annelerine yönelik oluşturulan bu program ev ortamında, her biri 90 dakika süren 4-6 görüşmeden oluşmaktadır. Programda yazılı materyaller ve kaydedilmiş videolar kullanılmaktadır (Euser vd., 2016). Görüşmelerde öncelikle anne ve çocuğun doğal iletişimlerini kaydedilmekte ve bir sonraki seansta bu video üzerinden ebeveyn duyarlılığına yönelik öneriler verilmektedir (Sümer vd., 2023).

Çocuk evlat edinen ailelerle yapılan bir çalışmada, programın çocuklardaki güvenli bağlanmayı artırmada etkili olduğu görülmüştür (Juffer vd., 2005). Bu bulgularla benzer olarak Klein vd. (2006) ve Kalinauskiene vd. (2009) yaptıkları çalışmalarda programın çocuklardaki güvenli bağlanmayı ve ebeveyn duyarlılığını artırdığını; Juffer vd. (2017) yaptıkları meta analiz çalışmasında 12 farklı araştırmayı incelemiş ve programın ebeveyn duyarlılığını artırdığını göstermişlerdir. Ayrıca ebeveynlerdeki bu değişimle birlikte çocuklar üzerinde de gelişimsel olarak olumlu etkiler saptandığını bildirmişlerdir. Euser vd. (2021) ise yaptıkları çalışmada annelerin disiplin davranışlarında ve stratejilerinde olumlu yönde değişim olduğunu gözlemlemişlerdir. Yağmur vd. (2014) ise Hollanda'daki 76 Türk aileye programı uygulamışlardır. Örneklem, yüksek düzeyde davranış sorunları olan 20-47 aylık çocuklara sahip ailelerden oluşmuştur. Bulgular programın, anne duyarlılığını artırdığını göstermiştir. Ayrıca bu araştırmada, ebeveynlerin çocuklar üzerindeki disiplin stratejilerini geliştirmek amaçlanmış fakat etkili olmadığı bulunmuştur. Söz konusu bulgu, daha otoriter stratejileri tercih eden kültürlerde duyarlı disiplin strateji becerilerinin öğreniminin zaman alabileceği noktasında ele alınmış ve tartışılmıştır.

Sümer vd. (2020) programı Türkiye'de uygulamışlar ve yapılan araştırmalarla paralel olarak olumlu sonuçlar elde etmişlerdir. Ankara ve İstanbul'daki 9-33 ay arasında çocuğu olan, düşük gelir ve eğitim seviyesine sahip 97 anneyle gerçekleştirilen bu çalışmada, annelerin duyarlılık puanlarının zaman içinde belirgin bir şekilde arttığı bulunmuştur. Yağmur vd. (2014) çalışma bulgularıyla tutarlı olarak programın, Türk annelerin duyarlı disiplin davranışlarını artırma noktasında ise bir etki gözlemlenmemiştir. Türkiye'de yapılan bir diğer çalışmada ise Güldaldı (2021), 20 deney ve 20 kontrol grubu olmak üzere 12 – 48 ay aralığındaki serebral palsili çocuk ve anneye bu programı uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda programın, anne duyarlılığını özellikle teşvik etme ve cesaretlendirme noktasında artırdığını ve anne-çocuk iletişiminin olumlu yönde değiştiğini göstermiştir.

Özetle, Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programının farklı örneklerle etkililiği ortaya koyulmuştur. Farklı kültürlerde yapılan çalışmaların ortak bulgusu ebeveyn duyarlılığının arttığı fakat duyarlı disiplin davranışları üzerinde aynı biçimde etkili olmadığı yönündedir. Programın sınırlılığı olarak ise ev ortamında gerçekleştirilmesi düşünülmektedir. Özellikle sosyoekonomik seviye açısından ele alındığında her ebeveynin uygun bir ev ortamı olamayabileceği, programın genellebilirliğini azaltabilecek faktörlerden biri olarak görülmektedir.

Güvenli çember ebeveynlik destek programı (Circle of security parenting program)

Hoffman vd. (2006) tarafından geliştirilen Güvenli Çember Ebeveynlik Destek Programı, ebeveyn eğitimi ve içgörü odaklı bir terapötik grup müdahalesidir. Anne-çocuk ilişkisini etkileyebilecek faktörlerin incelendiği bu program, 0-5 yaş arasındaki çocukların ebeveynleriyle haftada bir 75 dakikalık oturumlar halinde toplam 20 hafta uygulanmaktadır. Programın kısa süreli bir versiyonu daha bulunmaktadır ve 8-10 hafta arası sürmektedir. Oturumlarda, olumsuz ebeveynlik davranışları oluşmadan önce ne yapabilecekleri, böyle durumlarda ne yaptıkları ve bir önceki haftayla ilgili yaşadıkları deneyimler, grup içinde ele alınmaktadır (Cooper vd., 2009). Aynı zamanda bağlanmanın çocuk üzerindeki gelişimsel etkileri konusunda bilgiler verilmektedir. Aynı zamanda programda çocuk-ebeveyn bağlanma güvenliği sağlamak ve ebeveyn duyarlılığını arttırmak amacıyla ebeveynlerin kendilik algılarını olumlu hale getirmek ve güçlü yönlerini ortaya çıkarmak böylelikle duygu düzenleme becerilerine destek olmak amaçlanmaktadır (Ramsauer vd., 2014).

Hoffman vd. (2006) yaptıkları çalışmada, programın çocukların bağlanma güvenliğini ve ebeveynlerin duyarlılığını artırdığı ve aile ilişkilerini güçlendirdiği gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın bulgularıyla tutarlı olarak Cassidy vd. (2010) yaptıkları araştırmada, madde kötüye kullanım öyküsü olan 20 anne ile 12 ay süren müdahale sonrasında programın, bebeklerin güvenli bağlanma davranışlarını ve ebeveyn duyarlılığını artırdığı göstermişlerdir. Huber vd. (2015) ise 20 haftalık Güvenli Çember Ebeveynlik müdahalesinden sonra bakım veren kişide olumlu ebeveyn davranışları ve çocuk bağlanma güvenliği düzeyinde artış olduğunu bulmuşlardır. Risholm vd. (2017), İsveç'teki bebek ruh sağlığı kliniklerine bu programı uygulayarak etkilerini incelemişlerdir. Anne ve çocuk arasında sağlıklı ilişkiler geliştirme noktasında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Cassidy vd. (2017) ise yaptıkları çalışmada annelerin olumsuz ebeveynlik davranışlarının azaldığını saptamışlardır.

Güvenli Çember Ebeveynlik Destek Programı Türkiye'de de uygulanmıştır. Arıkan ve Kumru (2023) tarafından yapılan çalışma, İstanbul'da yaşayan 1-3 yaş çocukları olan düşük sosyoekonomik gruptaki 153 anneyle gerçekleştirilmiştir. İlk olarak anne ve çocukları evde doğal olarak gözlemlenmiş ve videoya alınmışlardır. Daha sonra Özyeğin Üniversitesi'nde haftada bir saat süren oturumlar 8 hafta boyunca devam etmiştir. Bulgular, yüksek düzeyde bağlanma kaçınması sergileyen annelerin davranışlarında olumlu yönde değişim olduğunu ve çocuklarının güvenli bağlanma puanlarının, kontrol grubuna kıyasla daha olumlu ilerlediğini göstermiştir. Özetle, yapılan farklı çalışmalarla programın etkililiği ve uygulanabilirliği bulgulanmıştır. Programın olası dezavantajlarından biri olarak süresi gösterilebilmektedir. 20 haftadan oluşan versiyonun kullanılmasının, ebeveynlerin programa devamlılığını etkileyebilecek bir faktör olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Bu derleme makalesinde, bağlanma kuramı çerçevesinde geliştirilen, ebeveynlere yönelik müdahale ve destek programlarının içerikleri ile söz konusu programların etkililiği incelenmiştir. Bu amaç çerçevesinde öncelikle bebeklik döneminden itibaren farklı gelişim evrelerindeki bağlanma süreçleri ve bağlanmayı etkileyen faktörler ele alınmıştır. Ardından yaygın olarak kullanılan ebeveynlere yönelik bağlanma temelli müdahale programları detaylıca açıklanmış ve bu programların çocuk, ebeveyn ve çocuk-ebeveyn üzerindeki etkilerini gösteren araştırmalara yer verilmiştir.

Bebek ve bakım veren kişi arasındaki iletişim ve etkileşimin niteliği, çocuk gelişimi için belirleyici bir faktördür (Ainsworth vd., 1979). Bağlanma kuramına göre bebekler, bakım vereni güvenli bir üs olarak görmekte ve bu durumun gerçekleşmesinde ebeveyn duyarlılığı yani verilen sinyallere zamanında uygun tepki verebilme kritik bir rol oynamaktadır. Ebeveyn duyarlılığı ve güvenli bağlanma arasındaki pozitif ilişki farklı araştırmalarla desteklenmiştir (De Wolff & Van IJzendoorn, 1997). Bağlanma kuramını temel alan müdahale programlarında, ebeveyn duyarlılığını artırmak ve çocuklarda güvenli bağlanmayı geliştirmek hedeflenmektedir (Bakermans-Kranenburg vd., 2005). Bağlanma odaklı müdahale ve destek programlarının kuramsal temelinde içsel çalışan modellerin yer aldığı görülmektedir. Nitekim alanyazında bakım veren kişilerin, kendi içsel çalışan modellerinin aynı zamanda çocuklarına olan bağlanmayı ve ebeveynliğe yönelik davranışlarını etkilediği de öne sürülmüştür (Berlin vd., 2018). Dolayısıyla, bağlanma temelli müdahale ve destek programları, bakım veren kişiye destek sağlama, ebeveyn duyarlılığını artırma, bakım veren kişinin bağlanma geçmişini değiştirme, çocukta güvenli bağlanmayı oluşturma ve çocuk üzerindeki gelişimsel etkileri iyileştirme gibi çeşitli amaçları da içermektedir. Bu çalışma kapsamında ele alınan müdahale programlarının da bu ortak amaçlara sahip olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Bağlanma ve Biyodavranışsal Denge Programı, Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programı, Güvenli Çember Ebeveynlik Programı ve Etkili ve Keyifli Ebeveynliğe Doğru Adımlar programlarının duyarlı ebeveyn davranışları üzerinde olumlu sonuçlar gösterdiği gözlemlenmektedir (Bick & Dozier, 2013; Cassidy, 2017; Cooper vd., 2009; Euser, 2016; Hoffman vd., 2006; Kalinauskienė vd., 2009; Rishlom, 2017; Suess vd. 2018; Sümer vd., 2020; Yağmur, 2014).

Bu çalışma kapsamında ele alınan müdahaleler ortak hedefler etrafında birleşmiş olmakla birlikte, benimsedikleri yöntemler ve uygulama süreçleri açısından benzerlik ve farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin, Çocuk Ebeveyn Psikoterapisi ve Bağlanma ve Biyo-davranışsal Denge Programının süre ve yapılandırılmış bir kılavuza sahip olmaları açısından benzerlik taşıdığı görülmektedir. Bir diğer benzerlik ise tüm programlarda ebeveynlere yönelik geribildirim ve önerilerin sunulmasıdır; ancak bu noktada programların benimsediği yöntemlerin farklılaşabildiği görülmektedir. Örneğin, Çocuk Ebeveyn Psikoterapisinde anne ve anne-çocuk ilişkisi bağlamında ayrı oturumlar yapıldığı ve her oturumda gelişimsel olarak uygun etkileşimlere yönelik önerilerin verildiği gözlenmektedir. Benzer biçimde Bağlanma ve Biyodavranışsal Denge Programında da oturumlarda anlık olarak anneye yeni becerileri pratik etme şansı sunulmaktadır. Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programı ve Güvenli Çember Ebeveynlik Programını incelediğimizde ise iki programda da oturumların içeriğinde videoların kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programında anne ve çocuk doğal ortamında kayda alınıp, bu kayıtlar üzerinden doğru ebeveyn davranışları noktasında rehberlik edilirken; Güvenli Çember Ebeveynlik Programında daha önce kaydedilmiş farklı anne-çocuk videolarının izletildiği görülmektedir.

Müdahale programları hedef kitleleri, süreleri ve uygulama ortamları açısından da farklılıklar göstermektedir. Bağlanma ve Biyodavranışsal Denge Programı, 0-2 yaş aralığındaki çocuk ve ebeveynlerine yönelikken diğer programların 0-5/6 yaş aralığını kapsadığı görülmektedir. Etkili ve Keyifli Ebeveynliğe Doğru Adımlar Programına bakıldığında, ebeveynlere, hamilelik döneminde rehberlik etme ve destekleme noktasında diğer programlardan ayrıldığı görülmektedir. Bebek doğduktan bir yaşına gelene kadar destek programının devam etmesi ve önleyici bir müdahale olması açısından önemli olduğu düşünülmektedir (Erickson vd., 1992; Huber vd., 2015; Korfmacher vd., 1997). Süre açısından programlar incelendiğinde, Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programının diğer programlara göre daha kısa zamanlı (4-6 oturum) olduğu; Çocuk Ebeveyn Psikoterapisinin ise en uzun müdahale süresine (12 ay) sahip olduğu görülmektedir. Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programı ev ortamında gerçekleşmesi bakımından diğer müdahalelerden farklılaşmaktadır. Güvenli Çember Ebeveynlik Programını incelediğimizde ise grup oturumları ve psikoeğitim olarak ilerleyen tek müdahale programı olduğu söylenebilmektedir.

Bu derleme kapsamında ele alınan programlardan Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programı ve Güvenli Çember Ebeveynlik Destek Programı'nın Türkiye'de de uygulandığı görülmektedir. Güvenli Çember Ebeveynlik Destek Programına yönelik yapılan çalışmada ise programın amaçlarıyla tutarlı olarak Türk annelerde de ebeveyn duyarlılığını artırdığı ve anne-çocuk etkileşimini olumlu yönde etkilediği görülmektedir (Arıkan vd., 2023). Hollanda'da gerçekleştirilse de örneğini Türk ailelerinin oluşturduğu ve Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programı'nın uygulandığı farklı bir çalışma (Yağmur vd., 2014) daha bulunmaktadır. Türkiye'de gerçekleştirilen etkililik çalışmalarında (Gülaldı, 2021; Sümer vd., 2020) bildirilen ortak bulgu Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programının amaçlarıyla tutarlı olarak anne-çocuk etkileşimini artırmasıdır. Yağmur ve arkadaşları (2014) ile Sümer ve arkadaşlarının (2020) çalışmalarında programın annelerin duyarlı disiplin davranışlarını artırmada etkili olmadığı da bulgulanmış ve müdahaleci ebeveynlik davranışları üzerinde bir değişim gözlemlenmemiştir. Bu durum Türk kültüründe kontrolcü ebeveyn davranışlarının daha yaygın olduğunun bir başka göstergesi olarak açıklanabilmektedir (Sümer & Kağıtçıbaşı, 2010; Akt. Dinn & Sunar, 2017). Bu bağlamda programın etkililiği kültürel olarak karşılaştırıldığında, kontrolcü ebeveyn davranışlarının yaygın olduğu toplumlarda Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programının amaçlarından biri olan duyarlı disiplin davranışları geliştirme konusunda yeterli olmayacağı söylenebilmektedir.

Tereno vd. (2019) yaptıkları çalışmada etkili müdahalelerin ortak özelliklerini kısa süreli olması, ebeveynlere bebek ile ilişkilerinde doğru davranışlar noktasında rehberlik edilmesi ve müdahalenin bebek doğduktan kısa bir süre sonra uygulanmış olması şeklinde sıralamıştır. Bu bulguyu destekler nitelikte Kohlhoff vd. (2022) da yürüttükleri meta analiz çalışmasında, ebeveyn duyarlılığına odaklanmanın bebek bağlanma güvenliğini değiştirmenin en etkili yolu olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte etkili müdahalelerin ortak özellikleri olarak kısa süreli, davranışsal odaklı ve bebek 6 aylık olduktan sonra uygulanmaya başlanmış

olmasına dikkati çekmiştir. Aynı çalışmada ebeveyn ve bebek bağlanmasında olumlu değişim yaratan ve en güçlü kanıtı sahip müdahale programlarının Çocuk Ebeveyn Psikoterapisi ve Bağlanma ve Biyodavranışsal Denge Programı olduğu belirtilmiştir. İki programı uygulanan yaş grubu açısından karşılaştırdığımızda ise Bağlanma ve Biyodavranışsal Denge Programı 0-2 yaş çocuğa sahip ailelere odaklanırken, Çocuk Ebeveyn Psikoterapisinin 0-5 yaş çocuğa sahip ailelerle yapılabilmesi Çocuk Ebeveyn Psikoterapisinin daha geniş kitlelere ulaşılabilirliğini artıran bir faktör olarak görülmektedir. Bu bağlamda programlar ele alındığında farklı örneklerdeki ailelere uygulanabilmesi ve genellebilirliği açısından en uygun programın Çocuk Ebeveyn Psikoterapisi söylenebilmektedir. Bağlanma temelli destek ve müdahale programı geliştirecek araştırmacıların bu faktörleri göz önünde bulundurması önerilmektedir.

Sonuç olarak, güvenli ebeveyn-bebek bağlanma ilişkisi ile ilişkilendirilen olumlu gelişimsel sonuçlar, bağlanma temelli destek ve müdahale programlarının yaşamın erken dönemlerinde uygulanması için önemli bir neden sunmaktadır. Özellikle zorlu yaşam olaylarına sahip ebeveynlere destek sunan bu müdahale programlarının geniş kapsamlı, yaygın ve erişilebilir bir noktaya getirilebilmesinin kritik bir değer taşıdığı düşünülmektedir. Bu derlemenin Türkiye’de bağlanma teorisi çerçevesinde çalışan araştırmacılar ve uygulayıcılar için önleyici destek ve müdahale programları oluştururken içerik, zaman, örneklem ve kültürel duyarlılık açısından fikir sunabileceği ve yararlı bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmişlerdir.

Finansal Destek

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Etik Komite Onayı

Derleme makalesi olduğu için etik onay gerekmemektedir.

Bilgilendirilmiş Onam

Derleme makalesi olduğu için bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız.

Yazar Katkıları

B.K.: Çalışmanın tasarlanması, Makalenin yazımı, Makale gönderimi ve revizyonu

D.V.K.: Çalışmanın tasarlanması, Makalenin yazımı, Makale gönderimi ve revizyonu

Kaynaklar

- Adaylar, E. (2021). *Yeni evli bireylerde bağlanma boyutları ve aldatma eğilimi ilişkisinde duygu düzenlemenin aracı rolü*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Ainsworth, M. S. (1979). Infant–mother attachment. *American Psychologist*, 34(10), 932-937.
- Atak, H., & Taştan, N. (2012). Romantik ilişkiler ve aşk. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 520-546.
- Atik, E. L. (2013). *Liseli ergenlerde bağlanma stilleri ve psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkide öz-yansıtma ve içgörünün rolü*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilim Üniversitesi, İstanbul.
- Arıkan, G. (2017). *Erken çocuklukta güncel konular, bağlanma: Teori, araştırma, psikopatoloji ve destek/müdahale*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arıkan, G. & Kumru, A. (2023). Güvenli Çember Ebeveynlik Destek Programı. Çorapçı, F. ve Doğan, A. (Ed.), *Çocuk ve ergenler için önleyici müdahale programları*, içinde (s. 149-161). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., Van IJzendoorn, M. H., & Juffer, F. (2003). Less is more: meta-analyses of sensitivity and attachment interventions in early childhood. *Psychological Bulletin*, 129(2), 195-215.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., Van IJzendoorn, M. H., & Juffer, F. (2005). Disorganized infant attachment and preventive interventions: A review and meta-analysis. *Infant Mental Health Journal: Official Publication of The World Association for Infant Mental Health*, 26(3), 191-216.
- Baumrind, D. (1980). New directions in socialization research. *American Psychologist*, 35(7), 639-652.
- Berlin, L. J., Cassidy, J., & Appleyard, K. (2008). The influence of early attachments on other relationships. J. Cassidy & P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications (2nd ed.)* içinde (s. 333–347). New York, NY: Guilford.
- Berlin, L. J., Martocchio, T. L., & Jones Harden, B. (2018). Improving early head start’s impacts on parenting through attachment-based intervention: A randomized controlled trial. *Developmental Psychology*, 54(12), 23-16.
- Bernard, K., Dozier, M., Bick, J., Lewis-Morrarty, E., Lindhiem, O., & Carlson, E. (2012). Enhancing attachment organization among maltreated children: Results of a randomized clinical trial. *Child Development*, 83(2), 623-636.
- Bick, J., & Dozier, M. (2013). The effectiveness of an attachment-based intervention in promoting foster mothers’ sensitivity toward foster infants. *Infant Mental Health Journal*, 34(2), 95-103.
- Bretherton, I., & Munholland, K. A. (2008). Internal working models in attachment relationships: Elaborating a central construct in attachment theory. J. Cassidy & P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications (2nd ed.)* içinde (s.102-127). New York, NY: Guilford.
- Bringen, Z. Matheny, A., Bretherton, I., Renouf, A., & Sherman, M. (2000). Maternal representation of the self as parent: connections with maternal sensitivity and maternal structuring. *Attachment and Human Development*, 2, 218-232.
- Bowlby, J. (1979). The bowlby-ainsworth attachment theory. *Behavioral and Brain Sciences*, 2(4), 637-638.
- Bowlby, J. (1982). Attachment and loss: retrospect and prospect. *American Journal of Orthopsychiatry*, 52(4), 664.

- Bowlby, J. (2012). *Bağlanma ve kaybetme: Bağlanma* (Çev. T. V. Soylu). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Campbell, S. B., Brownell, C. A., Hungerford, A., Spieker, S. I., Mohan R., & Blessing, J. S. (2004). The course of maternal depressive symptoms and maternal sensitivity as predictors of attachment security at 36 months. *Developmental Psychopathology*, 16 (2), 231-252.
- Cassidy, J., Brett, B. E., Gross, J. T., Stern, J. A., Martin, D. R., Mohr, J. J., & Woodhouse, S.S. (2017). Circle of Security–Parenting: A randomized controlled trial in Head Start. *Development and Psychopathology*, 29(2), 651-673.
- Chu, A. T., Ippen, C. G., & Lieberman, A. F. (2020). It's all about the relationship: The role of attachment in Child-Parent Psychotherapy. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, 49, 591-593.
- Cooper, G., Hoffman, K., & Powell, B. (2009). *Facilitator DVD manual 5.0. circle of security parenting: A relationship based parenting program*. Circle of Security International.
- Çorapçı, F., & Arıkan, G. (2017). Klinik psikolojide önleyici müdahale. *Türkiye Klinikleri Psychology-Special Topics*, 2(1), 80-88.
- De Cock, E. S. A., Henrichs, J., Klimstra, T. A., Maas, A. J. B. M., Vreeswijk, C. M. J. M., Meeus, W. H. J., & Van Bakel, H. J. A. (2017). Longitudinal associations between parental bonding, parenting stress, and executive functioning during toddlerhood. *Journal of Child & Family Studies*, 26, 1723-1733.
- De Wolff, M. S., & Van IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
- Diener, M. L., Nievar, M. A., & Wright, C. (2003). Attachment security among mothers and their young children living in poverty: Associations with maternal, child, and contextual characteristics. *Merrill-Palmer Quarterly*, 49, 154-182.
- Dinn, A. A., & Sunar, D. (2017). A cross-cultural and within-culture comparison of child rearing practices and their correlates. *Turkish Journal of Psychology*, 32(79), 111-114.
- Dozier, M., Manni, M., & Lindhiem, O. (2005). Lessons from the longitudinal studies of attachment. *Attachment From Infancy to Adulthood: The Major Longitudinal Studies*, 305-319.
- Dozier, M., Peloso, E., Lindhiem, O., Gordon, M. K., Manni, M., Sepulveda, S., ... & Levine, S. (2006). Developing evidence-based interventions for foster children: An example of a randomized clinical trial with infants and toddlers. *Journal of Social Issues*, 62(4), 767-785.
- Dozier, M., Lindhiem, O., Lewis, E., Bick, J., Bernard, K., & Peloso, E. (2009). Effects of a foster parent training program on young children's attachment behaviors: Preliminary evidence from a randomized clinical trial. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 26, 321-332.
- Erickson, M. F., Korfmacher, J., & Egeland, B. R. (1992). Attachments past and present: Implications for therapeutic intervention with mother-infant dyads. *Development and Psychopathology*, 4(4), 495-507.
- Eşici, H. (2014). *Romantik ilişki kalitesinin erken dönem uyumsuz şemalar, bağlanma ve psikolojik ihtiyaçlar açısından incelenmesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Euser, S., Bakermans-Kranenburg, M. J., Van den Bulk, B. G., Linting, M., Damsteegt, R. C., Vrijhof, C. I., & Van IJzendoorn, M. H. (2016). Efficacy of the Video-feedback Intervention to promote positive parenting and sensitive discipline in twin families (VIPP-Twins): Study protocol for a randomized controlled trial. *BMC Psychology*, 4(1), 1-11.
- Euser, S., Vrijhof, C. I., Van den Bulk, B. G., Vermeulen, R., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn, M. H. (2021). Video-feedback promotes sensitive limit-setting in parents of twin preschoolers: a randomized controlled trial. *BMC Psychology*, 9(1), 1-14.
- Ghosh Ippen, C., Harris, W. W., Van Horn, P., & Lieberman, A. F. (2011). Traumatic and stressful events in early childhood: Can treatment help those at highest risk? *Child Abuse & Neglect*, 35(7), 504-513.
- Gülaldı, D. (2021). *Serebral palsili çocuk ve anneleri arasındaki bağlanma ilişkisi ve bağlanma temelli ebeveyn destek programının etkisinin incelenmesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Joel, S., MacDonald, G., & Plaks, J. E. (2012). Attachment anxiety uniquely predicts regret proneness in close relationship contexts. *Social Psychological and Personality Science*, 3(3), 348-355.
- Juffer, F., Hoksbergen, R. A., Riksen-Walraven, J. M., & Kohnstamm, G. A. (1997). Early intervention in adoptive families: Supporting maternal sensitive responsiveness, infant mother attachment, and infant competence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(8), 1039-1050.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn, M. H. (2005). The importance of parenting in the development of disorganized attachment: Evidence from a preventive intervention study in adoptive families. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(3), 263-27.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn, M. H. (2017). Pairing attachment theory and social learning theory in video-feedback intervention to promote positive parenting. *Current Opinion in Psychology*, 15, 189-194.
- Kalinauskienė, L., Cekuoliene, D., Van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F., & Kusakovskaja, I. (2009). Supporting insensitive mothers: the Vilnius randomized control trial of video-feedback intervention to promote maternal sensitivity and infant attachment security. *Child: Care, Health and Development*, 35(5), 613-623.
- Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F., & Van IJzendoorn, M. H. (2006). Effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant attachment: differential susceptibility of highly reactive infants. *Journal of Family Psychology*, 20(2), 266-274.
- Kohlhoff, J., Lieneman, C., Cibralic, S., Traynor, N., & McNeil, C. B. (2022). Attachment based parenting interventions and evidence of changes in toddler attachment patterns: An overview. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 25(4), 737-753.
- Korfmacher, J., Adam, E., Ogawa, J., & Egeland, B. (1997). Adult attachment: Implications for the therapeutic process in a home visitation intervention. *Applied Developmental Science*, 1(1), 43-52.
- Leigh, B., & Milgrom, J. (2008). Risk factors for antenatal depression, postnatal depression and parenting stress, *BMC Psychiatry*, 8(1), 1-11.
- Lieberman, A. F., Weston, D. R., & Pawl, J. H. (1991). Preventive intervention and outcome with anxiously attached dyads. *Child Development*, 62(1), 199-209.
- Lieberman, A. F. (2004). Child-Parent Psychotherapy: A relationship-based approach to the treatment of mental health disorders in infancy and early childhood. A. J. Sameroff, S. C. McDonough, & K. L. Rosenblum (Ed.), *Treating parent-infant relationship problems: strategies for intervention* içinde (s. 97-122). Guilford Press.
- Lieberman, A. F., Van Horn, P., & Ippen, C. G. (2005). Toward evidence-based treatment: Child-parent psychotherapy with preschoolers exposed to marital violence. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 44(12), 1241-1248.
- Lieberman, A. F., Ippen, C. G., & Van Horn, P. (2006). Child-parent psychotherapy: 6-month follow-up of a randomized controlled trial. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 45(8), 913-918.
- Lyons-Ruth, K., Lyubchik, A., Wolfe, R., & Bronfman, E. (2002). Parental depression and child attachment: Hostile and helpless profiles of parent and child behavior among families at risk. S. H. Goodman & I. H. Gotlib (Ed.), *Children of depressed parents: Mechanisms of risk and implications for treatment*, içinde (s. 89-120). Washington, DC: American Psychological Association.
- Madigan, S., Fearon, R. M., van IJzendoorn, M. H., Duschinsky, R., Schuengel, C., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Verhage, M. L. (2023). The first 20,000 strange situation procedures: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 149(1), 99-132.

- Manwell, L. A., Barbic, S. P., Roberts, K., Durisko, Z., Lee, C., Ware, E., & McKenzie, K. (2015). What is mental health? Evidence towards a new definition from a mixed methods multidisciplinary international survey, *BMJ Open*, 5(6), 70-79.
- Moore, T. G., Arefadib, N., Deery, A., & West, S. (2017). *The first thousand days: an evidence paper*. Centre for Community Child Health, Murdoch Children's Research Institute.
- Morsünbül, Ü., & Çök, F. (2011). Bağlanma ve ilişkili değişkenler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(3), 553-570.
- Newland, R. P., Crnic, K. A., Cox, M. J., & Mills-Koonce, W. R. (2013). The family model stress and maternal psychological symptoms: Mediated pathways from economic hardship to parenting. *Journal of Family Psychology*, 27, 96-105.
- Hagan, M. J., Browne, D. T., Sulik, M., Ippen, C. G., Bush, N., & Lieberman, A. F. (2017). Parent and child trauma symptoms during child-parent psychotherapy: A prospective cohort study of dyadic change. *Journal of Traumatic Stress*, 30(6), 690-697.
- Heinicke, C. M., Fineman, N., Ruth, G., Recchia, S., Guthrie, D., & Rodning, C. (1999). Relationship-based intervention with at-risk mothers: Outcome in the first year of life. *Infant Mental Health Journal: Official Publication of the World Association for Infant Mental Health*, 20(4), 349-374.
- Hoffman, K. T., Marvin, R. S., Cooper, G., & Powell, B. (2006). Changing toddlers' and preschoolers' attachment classifications: the Circle of Security intervention. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(6), 1017-1026.
- Huber, A., McMahon, C., & Sweller, N. (2015). Efficacy of the 20-week circle of security intervention: Changes in caregiver reflective functioning representations, and child attachment in an Australian clinical sample. *Infant Mental Health Journal*, 36(6), 556-574.
- Pears, K. C., & Fisher, P. A. (2005). Emotion understanding and theory of mind among maltreated children in foster care: Evidence of deficits. *Development and Psychopathology*, 17(1), 47-65.
- Posada, G., Carbonell, O. A., Alzate, G., & Plata, S. J. (2004). Through Colombian lenses: ethnographic and conventional analyses of maternal care and their associations with secure base behavior. *Developmental Psychology*, 40(4), 508-518.
- Ramsauer, B., Lotzin, A., Mühlhan, C., Romer, G., Nolte, T., Fonagy, P., & Powell, B. (2014). A randomized controlled trial comparing Circle of Security Intervention and treatment as usual as interventions to increase attachment security in infants of mentally ill mothers: Study Protocol. *BMC Psychiatry*, 14, 1-11.
- Risholm Mothander, P., Furmark, C., & Neander, K. (2017). Adding "circle of security Parenting" to treatment as usual in three Swedish infant mental health clinics. Effects on parents' internal representations and quality of parent-infant interaction. *Scandinavian Journal of Psychology*, 59(3), 262-272.
- Shaver, P., & Hazan, C. (1987). Being lonely, falling in love. *Journal of Social Behavior and Personality*, 2(2), 105-124.
- Soysal, A. Ş., Bodur, Ş., İşeri, E. ve Şenol, S. (2005). Bebeklik dönemindeki bağlanma sürecine genel bir bakış. *Klinik Psikiyatri*, 8(2), 88-99.
- Steele, H., & Steele, M. (Eds.). (2018). *Handbook of attachment-based interventions*. Guilford Press.
- Steinberg, L., Lamborn, S. D., Dornbusch, S. M., & Darling, N. (1992). Impact of parenting practices on adolescent achievement: Authoritative parenting, school involvement, and encouragement to succeed. *Child Development*, 63(3), 1266-1281.
- Steinberg, L., Lamborn, S. D., Darling, N., Mounts, N. S., & Dornbusch, S. M. (1994). Overtime changes in adjustment and competence among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 65(5), 754-770.
- Suess, G. J., Bohlen, U., Carlson, E. A., Spangler, G., & Frumentia Maier, M. (2016). Effectiveness of attachment based STEEP™ intervention in a German high-risk sample. *Attachment & Human Development*, 18(5), 443-460.
- Suess, G. J., Erickson, M. F., Egeland, B., Scheuerer-Englisch, H., & Hartmann, H.-P. (2018). Steps toward effective, enjoyable parenting: Lessons from 30 years of implementation, adaptation, and evaluation. H. Steele & M. Steele (Ed.), *Handbook of attachment based interventions*, içinde (s. 104-128). Guilford Publications.
- Sümer, N., Selcuk, E., Günaydin, G., Harma, M., Salman, S., Hazan, C., Dogruyol, B., & Ozturk, A. (2010). Self-reported romantic attachment style predicts everyday maternal caregiving behavior at home. *Journal of Research in Personality*, 44, 544-549.
- Sümer, N., Metin Orta, İ., Alsancak-Akbulut, C., Salman-Engin, S., İlden-Koçkar, A., Şahin- Acar, B., ... & Yaşar, B. (2020). Olumlu ebeveyn davranışlarını artırmaya yönelik video-geri bildirimli müdahale programının anne duyarlılığı üzerindeki etkisinin Türkiye'de incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 35(85), 100-116.
- Sümer, N., Metin Orta, İ., & Akbulut Alsancak, C. (2023). Video-Geribildirimine Dayalı Olumlu Ebeveynlik Müdahale Programı. Çorapçı, F. ve Doğan, A. (Ed.), *Çocuk ve ergenler için önleyici müdahale programları* içinde (s. 129-143). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şahin, G. (2009). *Yetiştirme yurdunda ve ailesinin yanında yaşayan ergenlerin bağlanma stilleri ile kimlik statüleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Şencan, B. (2015). *Bağlanma örüntüleri ve psikolojik iyilik hali arasındaki ilişkilerde duygusal şemalar, duygusal zorlanmaya tolerans ve kişile rarası beklentilerin rolü* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Taşel-Günel, Z., & Arıkan, G. (2023). Erken çocuklukta bağlanmanın ve psikopatolojinin nesiller arası aktarımında anne duyarlılığının rolü. *Turkish Journal of Child & Adolescent Mental Health*, 30(1), 47-65.
- Tereno, S., Savelon, S. V., & Guedeney, A. (2019). Preventive parent-young child interaction interventions to promote optimal attachment. *Current Opinion in Psychiatry*, 32(6), 542-548.
- Tüzün, O., & Sayar, K. (2006). Bağlanma kuramı ve psikopatoloji. *Düşünen Adam*, 19(1), 24-39.
- Yağmur, S., Mesman, J., Malda, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Ekmekci, H. (2014). Video-feedback intervention increases sensitive parenting in ethnic minority mothers: a randomized control trial. *Attachment & Human Development*, 16(4), 371-386.